

Cornelius W. Peters nævner i sin dagbog, at fyret på Amrum blev tændt første gang den 1. januar 1875. Den 10. februar tog han derhen for at se det. Fyret står stadig på Amrum. Foto: Martin Rheinheimer.

Andefængereren

Arbejdscyklus og økonomi for en daglejer på Amrum, 1867-91

Af Martin Rheinheimer

Cornelius W. Peters levede på Amrum fra 1836 til 1892. I 1869 blev han ansat som fangemester ved fuglekøjen Meeram. Desuden levede han af fiskeri, jagt, ægsamling og dagleje. I sine dagbøger fortæller han detaljeret om sit arbejde og sine indtægter. Med udgangspunkt i Peters' dagbøger tegner lektor Martin Rheinheimer i denne artikel et billede af en daglejers arbejdscyklus og økonomi i Vadehavet i sidste halvdel af det 19. århundrede.

Indledning

Forholdsvist meget er efterhånden kendt om den landlige underklasses økonomi og sociale position¹. I de landbrugsmæssigt prægede regioner måtte daglejere i det 18. og 19. århundrede som regel skaffe sig deres udkomme ved protoindustrielt arbejde, eller de rejste efter sæsonarbejde i de regioner, hvor arbejde var at få. Men hvordan så det ud i et maritimt samfund, hvor landbruget kun havde en ringe betydning? Denne artikel søger at belyse dette med de nordfrisiske øer som eksempel².

Med Napoleonskrigene og kontinentalspærringen gik søfartsperioden på de nordfrisiske øer mod sin slutning. Havde tjenesten på hollandske og hamborgske hvalfangere sikret velstanden for de magre øer i det 18. århundrede, så måtte man se sig om efter andre indtægtskilder i det 19. århundrede. En del af mændene vendte sig mod langfart; man sejlede nu ikke længere fra forår til høst, men tog i stedet på lange sørejser i handelstrafikken. Derved ændredes mændenes årlige rytme for afrejse og tilbagekomst, der tidligere fulgte faste tidspunkter for alle. På Föhr vendte mændene sig mod landbruget, som de ellers tidligere havde overladt

til kvinderne og sæsonarbejdere udefra, for at kunne helleg sig den mere indbringende søfart³. På Amrum fandtes denne mulighed imidlertid ikke i samme grad, fordi denne ø fortrinsvis bestod af klitter og hede.

Amrum er en mager ø i det slesvig-holstenske vadehav. Den omtrent 20 km² store ø ligger syd for Sild og vest for Föhr. Ved slutningen af det 19. århundrede havde øen et noget andet omrids end nu, hvor det brede Kniepsand, der i dag danner en aflejrings foran klitområdet i vest, dengang ikke var forbundet med øen i hele sin længde. Oprindeligt var Kniepsand et højsand, der lå i Nordsøen vest for Amrum. Vinden lod imidlertid sandet vandre mod øst, sådan at det først blev forbundet med øen i den sydlige del. Mellem sand og klitter var der en beskyttet bugt, Kniephafen, som oprindeligt var øens havn. Bugten tilsandede i løbet af det 19. århundrede, efterhånden som sandet vandrede videre. Mod slutningen af det 19. århundrede var der stadig en bugt, men den blev hele tiden mindre⁴.

Amrum havde tre landsbyer i midten af det 19. århundrede: Norddorf, Nebel og Süddorf. Herudover var der enkelte huse ved Steenodde. I 1860 havde øen 660 indbyggere⁵. Turismen havde endnu ikke gjort sit indtog. Søbadet Wittdün blev først anlagt i 1890, hvorved en hel bebyggelse nærmest boomagtigt opstod på stedet⁶. Hvordan kunne indbyggerne så ernære sig i denne overgangsperiode mellem søfart og turisme? Mange udvandrede til Amerika på den tid, men de tilbageblevne måtte klare sig med det, som stod til deres rådighed - og det var naturen. Vadehavet bød dog på flere muligheder og nedenfor ses der nærmere på, hvordan en daglejer kunne leve af at udnytte disse muligheder.

Heldigvis er Amrum i det 19. århundrede relativt kilde-
rig. I privateje og i lokale arkiver findes adskillige dagbøger
og regnskabsbøger, der kan give nøje oplysninger om for-
fatternes erhvervsform. I det følgende analyseres en sådan
"dagbog", der er ført af Cornelius Peters i årene 1867 til
1891⁷. Bogen giver et godt indblik i den gensidige afhæn-
gighed mellem natur, erhverv og samfund i den anden halv-
del af det 19. århundrede, og i en sammensat erhvervsform,
der er baseret på naturudnyttelse. I centrum står spørgsmålet
om, hvordan en familie på Amrum kunne leve af den om-
givende natur?

Cornelius Wilhelm Peters

Cornelius Wilhelm Peters blev født den 30. oktober 1836 i
Norddorf på Amrum. Hans far, Wilhelm Roluf Peters, var
i april 1834 flyttet fra Utersum på Föhr til Norddorf, hvor
han havde en butik og senere også en kro. Som sognefo-
ged (1854), birkrepræsentant (1856), strandfoged (1861) og
skoleforstander (1862) var faderen en af landsbyens hono-
ratiores⁸. Cornelius Peters nåede aldrig faderens status, men
forblev i princippet daglejer. Han døde, efter et års sygdom,
den 24. august 1892 i Norddorf, 55 år gammel⁹.

Cornelius Peters blev i 1869 ansat som fangemester af
fuglekøjens andelshavere. En fuglekøje var et fangstanlæg
til ænder, der var bygget op omkring en dam. Ud fra hjør-
nerne af denne dam gik fire kanaler, som var overdækkede
med net, og som mundede ud i ruser. Under fugletrækkene
landede ænder i dammen, og lod sig lokke ind i kanalerne
ved hjælp af tamme lokkeænder. Der blev de fanget og af-
livet af fangemesteren. De første fuglekøjer på de nordfri-
siske øer blev indrettet efter hollandsk forbillede i det 18.
århundrede. På Amrum blev to af disse anlæg bygget i den
anden halvdel af det 19. århundrede. En i nord ved Norddorf
og en i syd ved Wittdün¹⁰. Peters var ansat i køjen Meeram
ved Norddorf.

Som fangemester var Peters pligtig til at føre regnskab,
ikke mindst fordi han havde ret til en del af fangsten. Hver
måned fik sin egen tæt beskrevne side i hans optegnelser.
Hans notater blev ført ind i en tabel med kolonner for 1.
ugedag, 2. dato, 3. bemærkninger, 4. vejrlig og 5. vindret-

ning. Bemærkningerne indeholder oplysninger om hans
arbejde og særlige hændelser, mest af familiær art. I ande-
sæsonen noterede han også dagligt såvel fangsten af hver
art som totalfangsten af ænder. Nederst på hver side står
det samlede tal for hans fangst (disse månedstotaler er dog
ikke altid fuldstændige). Ved udgangen af året følger altid

*Cornelius Peters med fangne ænder. Foto fra Quedens: Tagebücher,
s. 112.*

1872. September. Indtægter og Udgifter.										1872. October. Indtægter og Udgifter.									
1	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
3	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
4	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
5	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
6	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
7	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
8	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
9	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
10	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
11	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
12	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
13	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
14	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
15	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
16	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
17	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
18	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
19	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
20	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
21	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
22	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
23	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
24	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
25	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
26	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
27	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
28	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
29	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
30	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
31	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Optegnelserne for september og oktober 1872 i Cornelius Peters' dagbog. Foto: Martin Rheinheimer.

en side med indtægter og udgifter. Der er bevaret to hæfter. Det første omfatter nøjagtigt 10 år, og strækker sig fra januar 1867 til december 1876. Det andet hæfte rækker fra marts 1887 til februar 1891. Det er desværre i langt dårligere tilstand end det første, og der mangler derfor undertiden oplysninger. Således mangler bladet med august og september 1888. Begge hæfter er ellers fuldstændigt identiske i deres opbygning. Man må desuden gå ud fra, at der har eksisteret et tredje hæfte, som har dækket de manglende år 1877 til 1886, men at det er gået tabt¹¹.

Arbejdscyklus

Cornelius Peters levede af forskellige former for arbejde. I årenes løb udviklede han en slags årscyklus. Bestemte former for arbejde gik år for år igen på omtrent samme tid. Man kan se, hvordan Cornelius Peters snart efter sit bryllup¹² opbyggede sin eksistens. Han fandt arbejde i den nye fuglekøje, han byggede sig en pram, han satte en fiskegård (et slags fiskegærde, hvori man ved hjælp af tidestrømmene især kan fange fladfisk). I 1869 blev han fangemester i fuglekøjen og havde dermed en "fast" beskæftigelse, som han

dog under ingen omstændigheder kunne leve af. Arbejdet udgjorde dog en fast ramme, hvori de andre beskæftigelser blev indpasset.

Ud fra Cornelius Peters' optegnelser kan man sammenstille den i tabel 1 viste årscyklus. Ud fra denne årscyklus kan man skelne mellem hoved- og bibeskæftigelser. Hovedbeskæftigelser er de, som er vigtigst for hans samlede indtægt. Bibeskæftigelser er de, som har en mindre betydning. Dertil kommer arbejde, som han kun udførte i enkelte år. For bestemte former for arbejde, som gav en høj profit, f.eks. vagt ved strandede skibe, skød han ofte sin hovedbeskæftigelse til side. Dette skete dog aldrig for arbejdet i fuglekøjen. Strandinger af skibe forekom uregelmæssigt, da de kunne ske på stort set alle tider af året. Derfor lader de sig ikke indordne i cyklussen.

Om vinteren, fra december til februar, var Cornelius Peters hovedsageligt beskæftiget med at stange ål.

Derudover fangede han kaniner. I foråret, fra marts til maj, fangede han med fiskegården først og fremmest fladfisk. Desuden var der endnu noget kaninfangst og vejarbejde, og i foråret begyndte tillige indsamling af æg og bjærgning af hedelyng. Juli måned var fra 1872/73 udfyldt med at slå hø som daglejerarbejde. I begyndelsen af august høstede han korn som daglejer. Derefter blev fuglekøjen gjort brugsklar, andesæsonen begyndte og varede til november. I november var det også almindeligt, at han skar strå enkelte dage.

Hvis man går ind i de præcise tal for, hvor mange dage Cornelius Peters faktisk fangede ål, rødspætter og ænder i løbet af årene 1867-1876 og 1887-1891, så bliver det endnu mere tydeligt, at disse beskæftigelser lagde beslag på hver sin del af året. Ålefangsten fandt sted om vinteren, fiskeriet i foråret og andefangsten i efteråret (fig. 1). I figuren kunne tilføjes yderligere beskæftigelser som sommerens hø- og kornhøst. Figuren viser i øvrigt kun de dage, hvor han fak-

Tabel 1. Cornelius Peters' arbejds-cyklus, 1867-1890

Måned	Hovedbeskæftigelse	Bibeskæftigelse	Arbejde i enkelte år
Januar	Stange ål	Kaninfangst	
Februar	Stange ål	Kaninfangst	
Marts	Fiskegård (fladfisk)	Kaninfangst	
April	Fiskegård (fladfisk)	Vejarbejde	
Maj	Fiskegård (fladfisk)	Indsamling af æg, slå lyng	Anden halvdel: Havfiskeri
Juni	Slå lyng	Indsamling af æg	
Juli	Slå hø (dagleje)		
August	Første halvdel: Kornhøst (dagleje) Anden halvdel: Forberedelse af fuglekøje	Kaninfangst	
September	Andefangst i fuglekøje		
Oktober	Andefangst i fuglekøje		
November	Andefangst i fuglekøje	Skære strå	Indsamling af østers
December	Stange ål	Kaninfangst	Indsamling af østers

Tabel 2. Cornelius Peters' sommerarbejde, 1873-1876

År	Høhøst (dagleje)	Arbejdsdage i dagleje	Kornhøst (dagleje)	Arbejdsdage i dagleje
1873	25. juni - 1. august	25	2. - 11. august	8
1874	6. juli - 1. august	19	3. - 13. august	11
1875	28. juni - 29. juli	23	29. juli - 7. august	9
1876	1. juli - 1. august	21	2. - 12. august	9

tisk *fangede* noget. Dertil kommer naturligvis de dage, hvor han reparerede ruser eller satte fuglekøjen i stand. I august klargjorde han fuglekøjen til fangsten, i november måtte han vinterklargøre den.

Cornelius Peters' arbejdsrytme var helt bestemt af naturen. Ligesom bondens rytme fulgte årstiderne, som fastsatte bestemte beskæftigelser som pløjning, såning, høst og tærskning, så var også årscyklussen for en daglejer på Amrum bestemt af naturen. Blot var det her i mindre grad planternes vækst, som bestemte cyklussen; i stedet var det ankomsten af trækfugle (ænder) og fisk (rødspætter og ål). Høsten føjede sig godt ind i denne cyklus, da fiskene var forsvundet, og ænderne endnu ikke kommet i juni/juli. Derfor begyndte

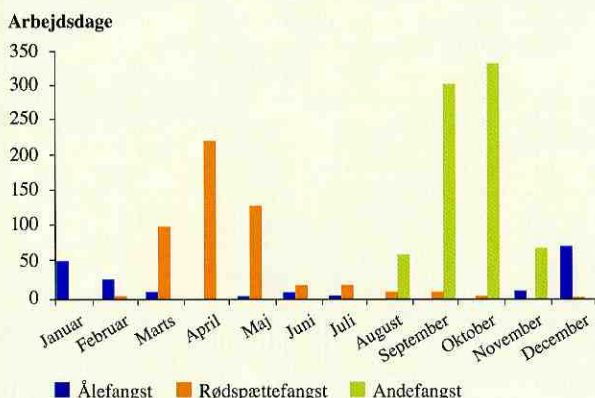
Cornelius Peters også i 1870'erne at arbejde som daglejer med høst om sommeren. Om vinteren var Peters ofte beskæftiget med strandingsgods på stormdage, og i godt vejr med ålefiskeri.

Fra 1872 tjente Cornelius Peters penge om sommeren ved høstarbejde. På dette tidspunkt mejede han i juli for sin fader, og i november og december skar han også strå for denne. Faderen var på dette tidspunkt tydeligvis allerede svagelig. Han døde i januar 1873, og herefter arbejdede Peters kun med høstarbejde for andre. Han fik snart en fast kundekreds, og der opstod en fast arbejdsrytme for sommeren. Snart slog han hør fra slutningen af juni eller starten af juli til slutningen af juli. Af og til slog han også græsset i fuglekøjen og gjorde den således klar til fangsten. I tilslutning hertil mejede han korn fra starten til midten af august, og gjorde så fuglekøjen endeligt klar (sml. tab. 2).

Høhøsten lagde beslag på 19 til 25 dage, mens kornhøsten optog 8 til 11 dage. Her handler det dog ikke om hele arbejdsdage, men om dage, hvor han høstede.

Ligesom med landbrug, måtte også jagt og fiskeri udføres på søn- og helligdage, hvis man ville leve af det. Også på helligdage måtte fiskegården røgtes, f. eks. påske i det mindste om morgenen. Det samme gjaldt for kaninfælderne, der endog blev røgtet i juledagene. Det er indlysende, at vejret havde en stor betydning for en køjemand og fisker. Cornelius Peters førte nøje regnskab. Han noterede vejret hver dag og skrev også vindretningen ned. Desuden noterede han særlige begivenheder som højvande - eller nordlyset den 22.-25. september og den 24.-25. oktober 1870.

Figur 1. Cornelius Peters' arbejdsår, 1867-1890

Om vinteren var der tydeligvis mindre at lave, og på den-
ne årstid måtte han derfor skaffe sig ekstra arbejde. Dette
kunne være ålefangst, der dog var meget usundt i den kolde

årstid; senere bandt han koste. Især for de ældre, der ikke
tålte vejrliget længere, var vinteren svær.

Tabel 3. Cornelius Peters' indtægter, 1867-1890

År	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1887	1888	1889	1890
Fiskeri/jagt	137,33	267,45	292,50	392,51	468,23	533,55	365,18	485,62	483,60	1102,47	927,10	1119,00	351,78	586,72
Strandvæsen/bjærgeløn	333,00	167,18	89,48	7,13	225,38	30,75	70,20	19,20	4,10	4,20	29,30	3,60	10,90	
Landbrug/kystbeskyttelse	46,95			3,38		26,40	54,68	56,48	156,60	141,75	121,80	113,20	107,50	48,50
Vejarbejde/håndværk	21,90	16,20	24,45	3,08	7,20		38,40	11,18	26,65	31,45	62,00	38,20	60,50	23,60
Turisme														287,28
Husflid								20,18					8,00	31,00
Andre	1,95	3,00	4,80	2,48		2,25	1,50	9,00		6,00	13,50		8,60	11,10
Sum i Reichsmark	541,13	453,83	411,23	408,58	700,81	592,95	529,96	601,66	670,95	1285,87	1153,70	1274,00	547,28	988,17
fra Gerret														100,00

Tabel 4. Cornelius Peters' indtægter. Andele i procenter af årsindtægten, 1867-1890

År	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1887	1888	1889	1890	Gennemsnit
Fiskeri/jagt	25,4	58,9	71,1	96,1	66,8	90,0	68,9	80,7	72,1	85,7	80,4	87,8	64,3	59,4	72,0
Strandvæsen/bjærgeløn	61,5	36,8	21,8	1,7	32,2	5,2	13,2	3,2	0,6	0,3	2,5	0,3	2,0	0,0	13,0
Landbrug/kystbeskyttelse	8,7	0,0	0,0	0,8	0,0	4,5	10,3	9,4	23,3	11,0	10,6	8,9	19,6	4,9	8,0
Vejarbejde/håndværk	4,0	3,6	5,9	0,8	1,0	0,0	7,2	1,9	4,0	2,4	5,4	3,0	11,1	2,4	3,8
Turisme	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	29,1	2,1
Husflid	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,4	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	3,1	0,6
Andre	0,4	0,7	1,2	0,6	0,0	0,4	0,3	1,5	0,0	0,5	1,2	0,0	1,6	1,1	0,7
I alt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Indtægter

Cornelius Peters opgjorde ved slutningen af hvert år et nøje regnskab over indtægter og udgifter. Fra disse opgørelser kan man udlede hovedretninger, men også ændringer i økonomien. Eftersom Reichsmark (RM) blev indført i 1875, er alle værdier i det følgende angivet i denne møntenhed.

Cornelius Peters' årsindtægt svingede i de år, der er optegnelser for, mellem 408,58 RM i 1870 og 1285,87 RM i 1876 (tab. 3). Hans indtægt var altså i enkelte år tre gange så høj som i andre. Den gennemsnitlige indtægt var på 732,85 RM, og går man ud fra denne middelværdi, var udslagene

til at overvinde, især når man tager hensyn til, at Cornelius Peters var selvforsynende med de fleste fødevarer.

Med disse tal må man huske på, at i årsopgørelsen optræder kun de indtægter, der kan opgøres i penge, det vil sige fisk eller andre produkter, som han solgte. Dertil havde han det direkte udbytte af sit arbejde, f.eks. de fisk, der ikke blev solgt, men brugt i husstanden. Da en hoveddel af hans beskæftigelse lå i fiskeri og jagt, kunne han skaffe sig selv en betydelig del af sine fødevarer herigennem. Disse fødevarer optræder hverken som udgifter eller indtægter i regnskaberne. Det samme gælder for genstande, som han fandt på

Fangemesteren med fangne ænder i fuglekøjen Meeram på Amrum. Postkort fra ca. 1920, Martin Rheinheimers samling.

stranden og beholdt til eget brug. Disse bidrog formentlig ikke ubetydeligt til hans økonomi - uden dog at optræde i regnskaberne.

Fiskeri og jagt udgjorde, med et gennemsnit på 72 %, langt de største poster (tab. 4) af Cornelius Peters' i penge opgjorte indtægter. Strandvæsen og bjærgeløn udgjorde 13 %. Ved landbrug og kystbeskyttelse tjente han 8 % af sine indtægter, ved vejarbejde og andre håndværksmæssige arbejder 3,8 %, og ved turisme 2,1 %.

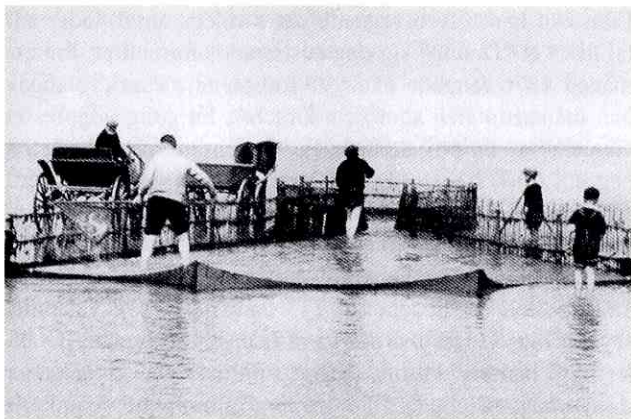
Ser vi nærmere på de enkelte år, findes dog betydelige udsving mellem årene. De under "fiskeri/jagt" summerede indtægter er sammensat af forskellige poster, hvoraf indtægterne fra fuglekøjen udgør den største andel. I årene 1867 og 1868 var disse indtægter dog ganske ringe. Der var på

dette tidspunkt kun tale om lejlighedsarbejde, da Cornelius Peters endnu ikke var fastansat ved fuglekøjen. I disse år udgjorde indtægterne fra fuglekøjen henholdsvis kun 15,8 % og 3,0 % af hans indtægter. I de følgende år udgjorde indtægterne fra fuglekøjen dog grundlaget for hans økonomi. Allerede i 1869 udgjorde indtægterne fra fuglekøjen 53,7 % af hans indtægter, og i 1870 var det 84,4 %. I gennemsnit for alle overleverede år udgjorde indtægterne fra fuglekøjen 61,5 %, altså knapt to tredjedele af hans indtægter.

Indtægterne fra fuglekøjen var imidlertid genstand for betydelige svingninger. Det hang sammen med, at Peters foruden sin faste løn for pasning af fuglekøjen også fik en fangstpræmie. Det betød, at når fangsten i fuglekøjen var dårlig (sml. tab. 5), blev indtægterne herfra også betydeligt

Tabel 5. Fangstsæsonen i fuglekøjen, 1869-1890

År	Fangstsæsonens start	Fangstsæsonens slut	Fangstdage	Samlet fangst	Fangst pr. dag
1869	14. sep.	12. nov.	60	1047	17,5
1870	9. sep.	31. okt.	53	3041	57,4
1871	28. aug.	10. nov.	75	5724	76,3
1872	12. aug.	5. nov.	86	7134	83,0
1873	26. aug.	28. okt.	64	2004	31,3
1874	23. aug.	9. nov.	79	4120	52,2
1875	30. aug.	30. okt.	62	5505	88,8
1876	24. aug.	18. nov.	87	11521	132,4
1887	29. aug.	16. nov.	80	9813	122,7
1888	?	16. nov.	-	11655	-
1889	27. aug.	1. nov.	67	3273	48,9
1890	25. aug.	31. okt.	68	6448	94,8
I alt				71285	
Fraregnet 1888			781	59630	76,4

Fiskegård nordvest for Föhr. Foto fra Koehn, *Die Nordfriesischen Inseln*, Tafel 63.

mindre. Peters tjente i tre år mere end 1000 RM: 1876 - 1285,87 RM, 1887 - 1153,70 RM og 1888 - 1274,00 RM. I disse tre år udgjorde indtægterne fra fuglekøjen alene mellem 78,0 og 85,4 % af hans totale indtægter. Omvendt udgjorde disse i de dårligste år, 1873 (529,96 RM) og 1889 (547,28 RM), kun henholdsvis 58,2% og 60,0 % af hans indtægter. På samme tid ses det dog, at fuglekøjen selv i endnu dårligere år, som f.eks. i 1870, hvor Peters' samlede indtægt var på 408,58 RM, alligevel udgjorde så meget som 84,4 % af indtægterne. Fuglekøjens andel af indtægterne afhæng altså af, om han kunne udligne et dårligt fangstresultat ved hjælp af andre indtægtskilder. I 1870 var fuglekøjen endnu relativt ny, og Cornelius Peters havde åbenbart satset hårdt på indtægterne herfra. Fra 1875 arbejdede han mere som daglejer i landbruget, og han havde vedvarende fra denne sektor indtægter over 100 RM, som i dårlige år udgjorde et betydeligt bidrag til økonomien. I 1875 udgjorde dagleje i landbruget således 23,3 % af indtægterne, i 1889 19,6 %. Hertil kom vejarbejde for sognekassen.

I 1868, før Cornelius Peters blev fangemester, tjente han 186,45 RM, eller 41,1 % af årets indtægter, ved østersfiskeri. Da hans bror Roluf havde en østersbåd, var dette en god mulighed¹³. Fra 1870 forsvandt indtægter fra østersfiskeri dog fuldstændig.

Især i de tidlige år havde Cornelius Peters ofte ret gode indtægter ved bjærgning og strandvæsen. I 1867 udgjorde de 61,5 % af indtægterne, i 1868 stadig 36,8 %, mens de sank til 21,8 % i 1869. Det er let at sætte sig ind i, at disse usikre indtægter, der var helt afhængige af strandinger, blev opgivet til fordel for den mere sikre indtægt fra fuglekøjen. I 1870 udgjorde de kun 1,7 %, i 1871 dog igen 32,2 %, og i 1873 13,2 %. I de øvrige år spillede de stort set ingen rolle. Problemet med den - godt betalte - bjærgeløn var, at man straks måtte være på stedet, når skibe strandede. Hvornår og hvor ofte det skete, vidste man ikke. Ikke sjældent skete det mellem september og november - samtidig med fangstsæsonen i fuglekøjen. Her satsede Cornelius Peters tydeligvis på det mere sikre (og mere ufarlige) arbejde i fuglekøjen. I 1867 og 1868 steg hans indtægter fra arbejdet i redningstjenesten (60,00 RM henholdsvis 73,88 RM). At sejle ud i redningsbåden var dog overordentligt farligt, og det skete ofte, at redningsfolk omkom. Dette arbejde passede bedre for en yngre end en ældre mand, og det er let at forstå, at han senere foretrak det fredeligere arbejde i fuglekøjen.

Imellem de store poster står også mindre indtægter. Således tjente Cornelius Peters mellem 1868 og 1875 konstant mellem 5 og 10 % af sine indtægter ved salg af fisk. Senere spillede fiskeriet dog næsten ingen rolle. Man får af dagbogen det indtryk, at han formindskede det bevidst, fordi kræfter og helbred svigtede. Som regel tjente han også et par mark på salg af kaninpelse. De mindre beskæftigelser bidrog dog også til familiens økonomi på andre måder, idet de leverede levnedsmidler som fisk, kød, æg og grøntsager fra haven.

Fiskeri

I fiskegården fangede han først og fremmest fladfisk. En fiskegård var et slags fiskegærde, der blev sat ud i vadehavet. Det blev normalt opstillet i løbene. Ved højvande kunne fiskene svømme forbi, men når vandet faldt, og fiskene fulgte med løbet ud, blev de fanget af de opstillede gærder, som ledte dem ind i en slags ruse¹⁴. Cornelius Peters røgtede fiskegården to gange dagligt ved lavvande og noterede hver gang nøje, hvor mange fisk han havde fanget. I

Tabel 6. Fangst af fladfisk, 1867-1890

År	Drachten	Antal fisk	Pund
1867	0	1	105
1868	24,25	3409	127
1869	44	898	203
1870	0	2297	108
1871	0	1352	10
1872	22,25	2780	20
1873	26	3402	0
1874	91,38	583	0
1875	41,5	3255	0
1876	33,91	4307	0
1887	0	978	4
1888	1	0	0
1889	0	5767	0
1890	0	0	11
I alt	284,75	29029	588

optegnelserne findes betegnelserne "Schollen" (rødspætter) og "Butten" (fladfisk) mellem hinanden. Af og til står der "Schollen" ved hver dagsoptegnelse, men "Butten" ved månedstotalerne. Man må således forstå begge begreber som "fladfisk" - uanset art. Senere skelnede han til tider mellem "Schollen" i fiskegården og "Butten" i Haff (vadehavet).

Hovedsæsonen for fiskegården var fra marts til maj. Højdepunktet lå i april. Cornelius Peters fangede store mængder fladfisk ("Schollen"). Da han skiftevis angav fangsten i "Dracht", i antal eller i pund, er det vanskeligt at bestemme det eksakte antal. Et "Dracht" var tilsyneladende den mængde fisk, der lod sig transportere på en gang. Antallet af fisk er dermed ikke mindst afhængig af deres størrelse.

Eftersom han selv beregnede det samlede antal, lader antal fisk i et "Dracht" sig dog bestemme omtrentligt. I marts måned 1876 fangede han 997 rødspætter, samtidig angav han månedstotalen som "1½ Dracht". Følgelig udgøres et "Dracht" af ca. 665 fladfisk. Et "Dracht" er dog et relativt begreb. I 1872 lå et "Dracht" ved ca. 654 fladfisk, i april 1873 dog kun ved ca. 514 og i april 1875 ved ca. 538. I april 1876, en særdeles god fangstmåned, regnede han endog 710 fladfisk for et halvt "Dracht". Ved årssammenregningen for 1875 bestod et "Dracht" af 723 fladfisk, i 1876 var tallet sågar 2143(!). Her må der være tale om en regnefejl - eller også handler det om særligt små fisk. Det giver under disse omstændigheder ikke mening at omregne de enkelte fisk til "Drachten", eller at omregne "Drachten" til enkeltfisk. Afvigelserne er for store, selv om det er vigtigt at vide, at et "Dracht" er et særdeles stort mål, og formentlig bør sættes til et sted mellem 500 og 700 fladfisk. Fra Cornelius Peters' daglige optegnelser fås de resultater, der er sammenstillet i tabel 6. De månedlige og årlige sammenregninger afviger delvist fra disse tal. Det kan muligvis hænge sammen med egetforbrug eller regnefejl.

Tabel 6 viser, at 1868, 1869 og årene fra 1872 til 1876 var gode fangstår. 1874 var endog særdeles god. I 1867 ser Cornelius Peters ikke ud til at have fanget noget med fiskegården. Årene 1870, 1871 og årene fra 1887 var dårlige. I de senere år brugte han ikke fiskegården mere. Fangsten stammer - ligesom de fangster, der i de andre år er angivet i pund - fra andre fiskeredskaber.

Som bifangst gik også andre fiskearter i fiskegården. Hornfisk (385 over 14 år), "Müller" (61), rokker (57), torsk (57), stenbider (8), enkelte gange også sild (4), makrel (3) eller laks (2). Disse bifangster går dog ikke i fiskegården i alle måneder, og man kan ud fra fangstmånedene drage slutninger om deres forekomst i vadehavet. Således gik hornfisk (81,3 %), rokker (80,7 %) og torsk (88,5 %) i fiskegården i maj, "Müller" derimod i april (90,2 %).

Ved midten af maj var sæsonen for fladfisk i vadehavet stort set overstået. Herefter måtte man søge længere ud for at fiske. I 1868 og 1876 var Cornelius Peters på enkelte sådanne ture. Når han opholdt sig flere dage på søen, blev han

derefter som regel hjemme i to dage, før han tog ud igen. Den 3. juni 1868 noterede han dog: "Kein Fisch mehr". I 1876 tog han med sine brødre på sådanne ture den 24.-25. og 30.-31. maj. På turene fangede de 184 kuller og 128 snese (=2560) fladfisk. Fangsten blev fordelt mellem deltagerne. Cornelius' andel var 32 snese (640) fladfisk og 46 kuller. Han opgav dog at tage med på disse ture. Først i 1889 forsøgte hans søn Gerret sammen med hans broder Roluf sig igen med sådanne fangstture. Det første togt fra den 9. til den 12. maj gav dog overhovedet intet. Det andet, den 20.-21. maj, gav 88 snese (=1760) fladfisk. Tilsyneladende havde de nu fundet det rigtige sted, idet de allerede næste dag tog ud igen - og kom hjem tre dage senere med 200 snese (=4000) fladfisk. Dermed var sæsonen dog også allerede ved at være til ende. Endnu den 27. juni fangede Roluf og Gerret dog en stør på 102 pund.

Ved siden af fladfiskene var ål hovedfangsten (dog blev de ikke fanget i fiskegården). I de overleverede 14 år fangede Cornelius Peters tilsammen 2259,5 pund ål. Det giver et årsgennemsnit på 161,4 pund. I året 1870 fangede han imidlertid 507,5 pund. Årene 1875, 1876, 1887 og 1888 var med fangster mellem 12 og 33 pund til gengæld ekstremt dårlige år, enten fordi der ikke var ål, eller fordi han ikke fiskede efter dem. Fra 1874 undgik han på grund af sine mange lungebetændelser nemlig at tage på ålefangst i koldt eller dårligt vejr, og følgelig gik hans fangstresultater massivt ned.

Jagt og ægsamling

Gennem alle år fangede Cornelius Peters kaniner. Vildkaninerne på Amrum var bemærkelsesværdige, fordi der oprindeligt ikke fandtes kaniner i Danmark. Kaniner fandtes kun i Spanien og Nordafrika. På Amrum blev de imidlertid sat ud allerede i middelalderen, formentlig i sammenhæng med et jagthus for kong Valdemar II¹⁵. Kaninjagten var fri for øens befolkning frem til 1930. Idet kaniner kun havde en begrænset udbredelse på fastlandet, kunne man sælge levende vildkaniner for en god pris til jagtejere, der satte dem ud på sine jagtområder. I juni 1876 solgte Cornelius Peters 17 levende ungkaniner til Grev Rewentlow-Criminil til dette formål.

Normalt fangede Cornelius Peters kaniner på grund af kødet og pelsen. I de 14 overleverede år nedlagde han i alt 694 kaniner, hvilket er 49,6 kaniner per år (tab. 7)¹⁶. Årene 1867 og 1873 gav dog med henholdsvis 96 og 158 kaniner betydeligt højere resultater. Modsat lå andre år, f.eks. 1868 med kun syv nedlagte dyr, langt under gennemsnittet. Der var altså betydelige variationer. Fangstsæsonen varede hovedsagelig fra august til marts, i de øvrige måneder blev der kun fanget få kaniner. Højsæsonen lå klart i vintermåne-

Tabel 7. Nedlagte kaniner og kaninfangstsæson, 1867-1891

År	Kaniner	Måned	Kaniner
1867	96	Januar	157
1868	7	Februar	110,5
1869	38	Marts	93,5
1870	67	April	21
1871	26	Maj	10
1872	28	Juni	0
1873	158	Juli	5
1874	69,5	August	85
1875	17	September	39
1876	21	Oktober	40
		November	51
1887	28	December	82
1888	21		
1889	61		
1890	44,5		
1891	12		
I alt	694		

Gennemsnit pr. år 49,6

derne, specielt i januar og februar. Dette hang ikke kun sammen med, at der ikke var meget andet arbejde at gøre i disse måneder, men skyldes især at pelsen var bedst om vinteren. Cornelius Peters skelner i sine regnskaber tydeligt mellem sommer- og vinterpels. De sidstnævnte gav en bedre pris. Om vinteren var han imidlertid ofte syg og undgik ophold i det fri, hvilket kan forklare en del af svingningerne og tilbagegangen efter 1875. Det ekstremt gode resultat i 1873 skyldes ikke mindst 48 dyr, som han tog i august. I de sidste år hjalp sønnen Gerret med kaninfangsten, hvilket forklarer den fornyede stigning i fangsttallet. Den begrænsede fangstaktivitet mellem april og juli hang dels sammen med de andre arbejder, der var i denne periode (fiskeri, høst),

dels blev der på denne måde en naturlig fredningsperiode, mens kaninerne havde unger.

I enkelte år gik Cornelius Peters på sæljagt, dog kun uregelmæssigt. I 1868 skød han atten sæler, i 1871 en enkelt, i 1887 seks og i 1889 tretten. Tilsammen nedlagde han altså 38 dyr gennem de fjorten år, hvor han især var aktiv i to enkeltår. Selv i disse år var imidlertid ikke hver jagt kronet med held. Den 3. august 1868 var han således uden held ved Eidamsdybet "um Seehunde". Sæljagten var hensynsløs og foregik modsat kaninjagten i dyrenes yngleperiode. De fleste sæler blev nedlagt i juli, altså netop i den måned, hvor de har unger, og derfor er særligt følsomme for forstyrrelser¹⁷. Det hænger sandsynligvis sammen med, at fiskerne anså sælen for en konkurrent, og at de bevidst ville udrydde dem. Sæler blev købt af for at udvinde trannen: "Ein Seehund abgekocht 3 Q" (29. juni 1871). Desuden kunne man bruge pelsen. Den 5. august 1868 solgte Cornelius Peters 14 sælskind.

For beboerne på Amrum har indsamling af æg altid været en vigtig næringskilde (tab. 8). Cornelius Peters noterede også her de nøjagtige tal. I alt har han i de 14 dokumenterede år indsamlet 2855 æg. Som regel angiver han arten med den lokale betegnelse. Af de specificerede æg udgjorde "Bergenteneier" 53,4 %. "Bergente" var den lokale betegnelse for gravand (Tadorna tadorna). De forekommer endnu i dag talrigt på Amrum¹⁸. Peters samlede dog også æg fra andre arter. Dog var spids- og krikand stort set kun tilstede som trækfugle og ynglede sjældent på øen. Han fandt gråandere, men de bidrog kun med 3,5 %, selv om en stigning kan ses. Først i 1880'erne dukkede der edderfugle op på Amrum Odde som ynglefugle. Herefter forblev antallet af ynglepar dog temmelig ringe, formentlig på grund af indsamlingen af æg¹⁹, og også i Cornelius Peters' dagbog var der kun anført få reder.

15,9 % af æggene var sølvmågeæg. Sølvmågen har haft en bevæget historie på Amrum²⁰. Omkring år 1900 var de tilsyneladende fuldstændigt forsvundet fra øen, hvilket ikke mindst blev tilskrevet indsamlingen af æg. En del af de af Cornelius Peters indsamlede mågeæg kom dog ikke fra Amrum, men fra Sild. Fra tid til anden satte han nemlig

Tabel 8. Indsamlede æg, 1867-1890

Art	Lokal betegnelse	Antal	Procent
Sølvmåge	Möwe	455	15,9
Stormmåge	Meew	14	0,5
Gravand	Bergente	1524	53,4
Gråand	wilde Ente	100	3,5
Ederfugl		14	0,5
Krikand		7	0,2
Spidsand	Grauvogel	6	0,2
Strandskade	Liev	71	2,5
Stor Præstekrave	Grank	3	0,1
Vibe		18	0,6
Rødben	Kleer	5	0,2
Havterne	Backer	17	0,6
?	Steppenhuhn	3	0,1
Andre	Eier (æg)	18	0,6
Andre	Kleine Eier (små æg)	600	21,0
I alt		2855	100,0

Seehospiz I ved Norddorf på Amrum omkring 1920. Cornelius Peters arbejdede i 1890 ved bygningen af dette kyst-sanatorium. Postkort, Martin Rheinheimers samling.

over til Hörnum på Sild, hvor der befandt sig en stor mågekoloni. Når flere indsamlere tog af sted sammen, delte de herefter udbyttet. Således indsamledes der den 26. maj 1873 134 sølvmågeæg og 8 strandskadeæg. Heraf var Cornelius Peters' andel 50 æg. Foruden sølvmågeæg indsamledes også stormmågeæg, dog kun i ringe antal.

21 % af æggene var "småæg". Her må det dreje sig om vadfugle- eller havterneæg. Disse småæg kom ofte fra Kniepsand. Sommetider specificerede Peters disse æg nøje. Således optræder fra tid til anden æg fra strandskade, vibe, rødben eller havterne. Dog ikke i stort antal. Også her brugte han i reglen de lokale navne.

Afslutning

Cornelius Peters levede altså af de muligheder, som den rige natur ved Vadehavet gav ham: Andejagt, fiskeri, kaninagt og indsamling af æg. Gennem sin ansættelse som køjemester i den nyanlagte fuglekøje Meeram ved Norddorf kunne han eksistere på et relativt stabilt grundlag. Dertil arbejdede han ved siden af som daglejer i landbruget og for kommunen. Gennem disse forskellige indkomstarter spredte han sin risiko, for at undgå at blive fuldstændigt afhængig af markedes luner.

Den anden halvdel af det 19. århundrede var en krisetid for Amrum, hvorunder mange mennesker søgte et fast holddepunkt i religionen²¹. Fra 1875 gik Cornelius Peters i kirke hver søndag, hvis der var mulighed for det. I årene 1889/90 satsede kommunen på turisme og anlagde et søbad ved Wittdün. I Norddorf blev kystsanktoriet (Seehospiz) bygget. I de følgende år udviklede sig her en ny beskæftigelsesmulighed, der lagde et helt nyt grundlag for den lokale befolknings eksistens. Cornelius Peters, der længe havde stridt imod denne udvikling²², profiterede i sine senere år ganske betydeligt heraf. Såvel han selv som hans familie fandt rigeligt arbejde ved byggeriet af kystsanktoriet i Norddorf. I 1890 tjente han der ikke mindre end 285,25 RM eller 28,9 % af sin indtægt. Denne store post havde til følge, at indtægten fra fuglekøjen i et ellers godt år kun udgjorde 56,9 %.

Turismen medførte en total omlægning af økonomien på Amrum. Øen gennemlevede i de følgende år et enestående

boom. Alt blev nu underordnet turisttrafikken. Man udbød sågar jagtudflugter til sælbankerne²³, og endnu i 1920'erne var andefangsten i fuglekøjen en turistattraktion. Først senere indså man, at man måtte bevare naturens ressourcer, for at kunne tilbyde turisterne at opleve dem.

Noter

1. Sml. Martin Rheinheimer: *Arme, Bettler und Vaganten. Überleben in der Not 1450-1850*, Frankfurt a. M., 2000. Tak til Bo Ejstrud for oversættelsen.
2. Om betydningen af biografiforskningen for udforskningen af maritime samfund, sml. Martin Rheinheimer: *Biographical Research and Maritime History*, i: *International Journal of Maritime History* 14 (2002), s. 249-264.
3. Sml. Brar C. Roeloffs: *Von der Seefahrt zur Landwirtschaft. Ein Beitrag zur Geschichte der Insel Föhr*. 2. Aufl. Neumünster, 1985.
4. Sml. Georg Quedens u.a.: *Amrum. Landschaft - Geschichte - Natur*. Amrum, 1991.
5. Friedrich Remde: *Amrum. Ein Beitrag zur Genese und Struktur einer Inselsiedlung*. Diss. Münster, 1972, s. 80.
6. Sml. Georg Quedens: *Das Seebad Amrum*. Amrum, 1990.
7. Dagbogen ejes i dag af Julius Peters, Steenodde. Georg Quedens har udgivet uddrag heraf: Georg Quedens: *Tagebücher aus dem alten Amrum*. Amrum, 1986, s. 113-124. Disse uddrag er imidlertid ikke ordrette, men gengiver i stedet betydningen og med betydelige udeladelser.
8. Kirchenkreisarchiv (KKA) Leck, Kirchenbuch St. Clemens/Amrum Nr. 1.9, f. 158v, 159r.
9. KKA Leck, Kirchenbuch St. Clemens/Amrum Nr. 1.10, s. 483f.
10. Sml. Quedens m.fl.: Amrum, s. 235-236. – Også på Fanø fandtes fuglekøjer. Sml. K. M. Kromann: *Fanøs historie*. Esbjerg, 1934, bd. 2, s. 402-417.
11. Allerede Georg Quedens fandt dagbøgerne i denne tilstand.
12. Han blev gift den 23. Januar 1863. KKA Leck, Kirchenbuch St. Clemens/Amrum Nr. 1.9, f. 115v-116r.
13. Også Roluf førte en dagbog, hvoraf Georg Quedens har publiceret uddrag; sml. Quedens, *Tagebücher*, s. 95-111.

14. Billeder af en fiskegård ved Föhr kan findes i: Henry Koehn: *Die Nordfriesischen Inseln. Die Entwicklung ihrer Landschaft und die Geschichte ihres Volkstums*, 4. Aufl., Hamburg 1954, Tafel 63. Sml. også Thade Petersen: *Rømø. Et bidrag til øens historie og beskrivelse*. Åbenrå, 1979, s. 105-108 og fig. ved s. 97.

15. Quedens m.fl.: Amrum, s. 237.

16. Eftersom januar og februar 1887 mangler i kildematerialet, og 1891 kun har oplysninger om januar og februar, har jeg regnet med 14 hele år, også selvom tabellen viser 15 år. Cornelius Peters talte unganiner som halve. Derigennem opstår brøktallene i tabellen.

Vaden ved Amrum. Foto: Martin Rheinheimer.

17. Sml. Karl Eberhard Heers: *Seehunde*. Heide, 1999, s. 27-30.

18. Georg Quedens: *Die Vogelwelt der Insel Amrum*. Hamburg, 1983, s. 43-47.

19. Quedens: *Vogelwelt*, s. 51-57.

20. Quedens: *Vogelwelt*, s. 90-94.

21. Sml. Georg Quedens: *Kirche und Friedhöfe auf Amrum. Kirchengeschichte der St. Clemens-Kirche*. Breklum, 1997, s. 71-74, 82-84.

22. Sml. Quedens: *Seebad*, s. 15-17.

23. Sml. Kurt Schlutius: *Die Nordseebäder der Insel Amrum, nebst belehrendem Anhang über Wirkung und Gebrauch der Nordseebäder im Allgemeinen*. Hamburg, 1893, s. 49-53.

Summary

From 1836 to 1892, Cornelius W. Peters lived on the island of Amrum. In 1869 he was appointed catch master at the duck decoy Meeram. He also lived by fishing, hunting, collecting eggs and doing day labour. In his diaries, he tells in detail about his work and incomes. The article analyses his working cycle and household economy.

Most important was his work at the duck decoy, from which he earned between 58% and 85% of his income. This depended on the catch, which changed from year to year. In winter, from December to February, Peters speared eels. He also caught rabbits. In spring, from March to May, he caught plaice with a special fishing fence which he erected in the Wadden Sea. He also caught some rabbits, and worked on the roads. The collecting of eggs and heather also began in spring. From 1872/73, Peters cut hay in July as a day labourer. At the beginning of August he reaped corn as a day labourer. Afterwards the duck decoy had to be prepared before the duck season, which lasted until November, when he cut straw on some days.

In 1889/90 the parish decided to open the island to tourism. In the following years the local people found a new occupation. In 1890, Cornelius Peters was already earning 28.9% of his income from building a sanatorium at Norddorf.